

Yazar Bilgileri Author(s)

Doktora Öğrencisi
Zehra AKKUZU

İstanbul Üniversitesi
Tefsir

zehraakkuzu97@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-2713-3570

Künye Bilgisi

Muhammed Şerif Kahraman, "Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründe Mekkî-Medenî ile İlgili İhtilaflar ve Tefsire Yansıması."

Ankara: 2022.

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doktora Tezi.

Anahtar Kelimeler / Keywords

Ulûmü'l-Kur'ân / Ulum al-Qur'an

Mekkî / Makki

Medenî/ Madani

Müstesna Ayet/ Exception Verses

Doktora Tezi İncelemesi/ Doctoral Thesis Review

Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi /Received

24/05/2024

Kabul Tarihi /Accepted

13/06/2024

Atıf / Citation

Akkuzu, Zehra. "Muhammed Şerif Kahraman, Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründe Mekkî-Medenî ile İlgili İhtilaflar ve Tefsire Yansıması". *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 2/1 (Haziran 2024), 150-160.

Ulûmü'l-Kur'ân'ın temel konularından biri olan Mekkî-Medenî ayrımı, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir role sahiptir. Bu ayrım, on üç senesi Mekke'de on senesi ise Medine'de devam eden nüzûl sürecinin dış bağlamının takibini konu edinmektedir. Ayrıca bu iki dönemde nâzil olan âyetlerin üslup, içerik ve hedeflerindeki farklılıkların incelenmesine ve tefsir çalışmalarında daha doğru ve kapsamlı yorumlar yapılmasına da olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla Mekkî-Medenî, Kur'ân âyetlerinin bütüncül bir şekilde anlaşılıp yorumlanmasında göz ardı edilmeyecek bir araçtır. Bu özelliğiyle de güncel akademik çalışmalara konu olmaya devam etmektedir. Muhammed Şerif Kahraman'ın bu çerçevede kaleme aldığı ve Mekkî-Medenî ile ilgili ihtilafların tefsire yansımaları konu edinen "*Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründe Mekkî-Medenî ile İlgili İhtilaflar ve Tefsire Yansımaları*" başlıklı doktora tezi; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte kuramsal çerçeveyi oluşturan Kahraman, tezin konusunu, yirmi üç yıllık süre zarfında parça parça nâzil olan vahyin Mekke ve Medine dönemlerindeki sürecini ve bu sürecin temelini oluşturan Mekkî-Medenî ilminin incelenmesi olarak ifade etmektedir. Araştırmacı bu ilmin, Kur'ân'ın parça parça inmesiyle ilgili zaman ve mekânın tespit edilmesine yönelik temel bilgileri içerdiğini ancak Mekkî-Medenî ilmindeki ihtilafların tefsir açısından problemler, dahası nüzûl sürecinin anlaşılmasına engel teşkil edebildiğini de belirtmektedir. Bu ihtilafların Mekkî ve Medenî kavramlarının tanımı, sûrelerin Mekkîliği-

Medenîliği meselesi, Mekkî sûrelerde Medenî; Medenî sûrelerde Mekkî âyetlerin bulunması (müstesnâ âyetler) ve tekerrürü'n-nüzûl gibi başlıklarda öne çıktığını söyleyen Kahraman, çalışmanın metodolojik bir yaklaşımla Mekkî-Medenî açısından ihtilaflı olan hususları ele almayı amaçladığını dile getirmektedir.

Çalışmada Mekkî ve Medenî'nin tanımı, sûrelerin karakteristik özellikleri, Mekkîlik ve Medenîlik açısından ihtilaflı olan sûreler, müstesnâ âyetler¹ ve tekerrürü'n-nüzûl konularının detaylıca ele alınacağını; ancak sûre ve âyetlerin tarihlendirilmesi konusuna girilmeyeceğini de bu başlık altında ifade etmektedir. Bu sınırlandırmasıyla yazar, çağdaş dönemde Kur'an'ın tarihlendirilmesi meselesini de inceleyen Esra Gözeler'in "*Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 rebiu'l-evvel?4 rebiu'l-evvel arası)*" başlıklı tezinden ayrışmaktadır. Buna ek olarak çalışmanın özgünlüğü, Mekkî-Medenî ilmine dair mevcut literatürden farklı olarak konuyu teknik bir mesele şeklinde ele alıp bu alandaki ihtilafları metodolojik bir çerçevede yeniden değerlendirmesinde ortaya çıkmaktadır. Bu konuda yapılan lisansüstü çalışmalar arasında Abdülkerim Çömçe'nin "*Mekki ve Medeni Sûrelerin Özellikleri*", Mustafa Ünver'in "*Tefsir Usulünde Mekki-Medeni İlmi*" ve Ayşenur Fidan'ın "*Kur'ân Dilinde Mekkî ve Medenî Âyetlerin Bütünlüğü*" başlıklı tezlerini zikreden Kahraman, Çömçe'nin, tezinde Mekkî ve Medenî sûreler hususunda

---

¹ Yazar, müstesnâ âyet kavramını, Mekkî sûrelerde Medenî, Medenî sûrelerde Mekkî âyet bulunması olarak açıklamaktadır (s. 7).

özellikle Süyûtî'nin *el-İtkân*'ındaki içeriği betimlemekle yetindiğini, Ünver'in Mekkî-Medenî ayrımındaki ihtilafli meselelerde tasvîrî bir yaklaşım sergilediğini fakat kendi çalışmasında ihtilafa konu teşkil eden bu başlıkları belirli bir usûl çerçevesinde yeniden tetkik ettiğini ifade etmektedir. Fidan'ın tezi de Mekkî ve Medenî sûreler bağlamında Kur'ân'ın bütünlüğü meselesine odaklanmaktadır. Kahraman'ın çalışması ise Mekkî-Medenî alanındaki alt başlıkları teknik açıdan kritik ederek ilgili ihtilafları sistematik ve gerekçeli bir şekilde irdelemekte ve bu yönüyle literatüre özgün bir katkı sunmaya çalışmaktadır.

Bu kapsamda Arap dünyasındaki çalışmalarını da değerlendiren yazar, ilk olarak Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şâyi'nin "*el-Mekkî ve'l-Medenî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*" adlı eserinden bahsederek eserin, müstesnâ âyetler konusunu ayrıntılı olarak işlemediğini kendi çalışmasında ise bu konuyu detaylı bir şekilde incelediğini ifade etmektedir. Öte yandan müstesnâ âyetlerle ilgili yapılmış iki çalışmaya da değinen yazar, bunların ilkinin, Abdürrezzâk Hüseyin Ahmed tarafından kaleme alınan "*el-Mekkî ve'l-medenî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*" isimli bir yüksek lisans çalışması (Kahire: Dâru İbn Affân lî'n-Neşr ve't-Tevzî, 1999) olduğunu ve bu çalışmanın Fâtihâ'dan İsrâ'ya toplamda 17 sûreyi incelediğini söylemektedir. İkinci çalışmanın ise Muhammed b. Abdülaziz el-Fâlih tarafından kaleme alınan "*el-Mekkî ve'l-Medenî mine's-Süver ve'l-Âyât*" isimli eseri (Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 2012) olduğunu ve bu çalışmanın

Kehf'ten Nas'a toplamda 97 sûreyi ele aldığını belirtmektedir. Her iki çalışmada Mushaf tertibine göre sûrelerdeki müstesnâ âyetlerin tahlil edildiğini ve ağırlıklı olarak bu çerçevede aktarılan rivâyetlerin sıhhatinin dikkate alındığını söyleyen Kahraman, kendi çalışmasının müstesnâ âyetleri gerekçelerine göre kategorize etmesi, tespit edilebilen tüm müstesnâ âyetleri kapsamı yönüyle bu çalışmalardan da ayrıldığını dile getirmektedir.

Kahraman bu bağlamda çalışmanın problematiğini şöyle tanımlamaktadır: Müstesnâ âyetler meselesi nüzûl asrına ait bir olgu değildir. Aksine bu mesele sonraki dönemlerde ortaya çıkarak genel kabul görmüş ve zamanla benimsenen bir kanaate dönüşmüştür. Dolayısıyla çalışmada ortaya koyduğu eleştirel yaklaşımın geleneğe değil; "gelenekleştirilmiş bir görüşe" yöneliktir. O, esas gayenin bu meseledeki yargının aslına irca edilmesi olduğunu da eklemektedir. Bu hususları da bir sorunsal olarak tezin üçüncü bölümünde ele almış ve çok sayıda örnek üzerinden yaptığı incelemeler neticesinde "müstesnâ âyet" olgusunun hicri 4. asırdan itibaren literatüre girdiği yargısına ulaşmıştır. Müstesnâ âyetlerin varlığına delil teşkil eden unsurları tetkiki sonucunda ise rivâyetlerin sıhhat problemi ve âyetlerin bağlam açısından (siyâk-sibâk) bütünlüğü gibi sebeplere binaen bu kapsamda ileri sürülen gerekçelerin tamamının yetersiz olduğu kanaatine ulaşmıştır. Yazarın bu çerçevede aktarılan rivâyetleri tetkik ve tahlil ederek bir bakış açısı sunmasının beraberinde meselenin anlaşılması için örnek âyetler üzerinden

değerlendirmelerde bulunması, iddiasını temellendirmesi açısından yeterli gözükmemektedir.

Bu siyakta yazar, genelde Mekkî-Medenî; özelde ise müstesnâ âyetlere dair benimsenmesi gereken yaklaşımda dikkat çektiği eksiklikler giderilmediği takdirde, tefsir birikimindeki çelişkili ve hatalı yorumların varlığını sürdüreceğinin altını çizmektedir. Nitekim çalışmanın problematik olarak ele aldığı meselenin çözümlenmesinin imkânını araştırmayı amaçladığını söylemektedir. Bu kapsamdaki ihtilafları bir usûl çerçevesinde ele alan müstakil bir çalışmanın olmayışını da tezinin özgünlüğü olarak ifade etmektedir. Çalışmanın odak noktasını ise “müstesnâ âyet” teorisinin oluşturacağını söyleyen Kahraman, son olarak Mekkî-Medenî'nin bir nevi yeniden telifi ve ona dair sorunların çözüm denemesini yapmaya çalıştığını ifade ederek tezinin problem ve amacını belirtmektedir.

Çalışmada, Mekkî-Medenî ilminin teknik konuları arasında yer alan Mekkî ve Medenî sûreler, Mekkî ve Medenî sûrelere has özellikler, müstesnâ âyetler ve mükerrer nüzûl meselesi analitik yöntemle ele alınmıştır. Çalışmanın birincil kaynaklarını da ulûmü'l-Kur'ân eserleri oluşturmaktadır. Ayrıca tefsir mukaddimleri, tefsirlerin sûre mukaddimleri ve âyet tefsirlerinde Mekkî-Medenî konusunun işlendiği kısımlar da çalışmanın ana kaynakları arasındadır.

Birinci bölümü, “Kavramsal Çerçeve” ana başlığı altında ele alan yazar, bu başlık altında Mekkî-Medenî kavramlarının tanımı ve ayrımına ilişkin meseleleri ele

almıştır. Mekkî ve Medenî sûrelerin belirlenmesinde kullanılan kriterlere yer verip bu kriterler arasında mekân, hitap ve hicret (zaman) faktörleri üzerinde durmaktadır. Mekkî-Medenî ayrımının tefsir ilmiyle ilişkisi ve bu ayrımın Kur'ân'ın anlaşılmasına etkisi üzerindeki teorik tartışmalara da yer vermektedir. Bunun akabinde müstesnâ âyetler meselesine geçerek, ulûmü'l-Kur'ân müelliflerinin müstesnâ âyetler listelerini kaydetmiştir. Çalışmada müstesnâ âyetlerin yol açtığı problemlerden birinin, sûrenin Mekkî-Medenî oluşunu belirleyen kriterin ne olduğuna dair yapılan tartışma olduğu ifade edilmektedir. Birinci bölümün sonunda, üç farklı anlam için (mekân, hitap, zaman) kullanıldığı görülen Mekkî-Medenî'nin ıstılah için en uygun kullanımının hicret (zaman) eksenli tarif olduğu çalışmada dile getirilmiştir. Mekân ve muhatap odaklı nitelendirmelerin ihtilafa sebebiyet verdiği de eklenmiştir (s. 1-42).

İkinci bölümü, "Ayırt Edici Özellikleri ve İhtilafı Boyutlarıyla Mekkî-Medenî Sûreler" ana başlığı altında ele alan Kahraman, bu başlıkta Mekkî ve Medenî sûrelerin ayırıcı özellikleri (davâbit) ile Mekkîliği-Medenîliği ihtilafı olan sûreler meselesini incelemiştir. Klasik dönemde Mekkî-Medenî sûrelerin karakteristikleri hakkında yapılan tespitlerde tekrara düşüldüğünü ifade eden yazar, günümüzde "el-Mu'cemül-Müfehres"² benzeri eserler ve dijital veri tabanlarından yararlanılarak yeni ve daha kuşatıcı tespitlere ulaşılabildiğini belirtmektedir.

---

² Muhammed Fuad Abdalbâki, el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, (Kahire: Daru'l Kutubi'l Mısriyye, 1364).

Mekkîliği-Medenîliği hususunda ihtilaf bulunan sûrelerin nedenlerine de değinen yazar, bu nedenler arasında; **a)** bir sûrenin veya bazı âyetlerinin diğer dönemin karakteristiklerini içermesi, **b)** sûrenin veya bazı âyetlerinin diğer dönemle ilişkilendirilmesine sebep olan rivâyet ve yorumların bulunması, **c)** sûrenin veya bazı âyetlerinin hicretten sonra Mekke’de inmesi, **d)** sûredeki bazı âyetlerin müstesnâ olduğunun iddia edilmesi gibi unsurları saymaktadır. İhtilafli sûreler arasında tercihte bulunan yazar, kanaatine göre hangilerinin Medenî hangilerinin Mekkî olduğuna çalışmanın değerlendirme kısmında yer vermekte ve seksen dokuz sûrenin Mekkî, yirmi beşinin ise Medenî olduğunu ifade etmektedir (s. 44-102).

Yazar, üçüncü bölümü “Mekkî-Medenî Sûrelerde Müstesnâ Âyetler” başlığıyla müstesnâ âyetler konusuna hasretmiştir. Yazarın görüşü, klasik dönemden günümüze yaklaştıkça müstesnâ âyet bulunduğu ileri sürülen sûre ve müstesnâ âyet sayısında artış olduğu yönündedir. Araştırmanın neticesinde 67 sûrede yaklaşık 444 âyetin (Kur’ân âyetlerinin takriben %7’sinin) istisnâ edildiğine dair tespitte bulunmuştur. *el-İtkân’da* müstesnâ âyet bulunan sûre sayısının 52 olduğu da ifade edilmiştir. Süyûtî, Fadl Hasan Abbâs, Abdürezzâk Hüseyin Ahmed, Muhammed el-Fâlih, Mustafa Ünver ve Esra Gözeler’in çalışmalarında geçen müstesnâ âyet olarak ifade ettikleri âyetler, bir araya getirilerek tablo halinde listelenmiştir (s. 103). Tezinin esas bölümünün üçüncü bölüm olduğunu ifade eden Kahraman, ilk asırlarda kıymetli bir bilgi olarak

düşünülen “müstesnâ âyet” meselesinin son asırlarda sorunlara sebebiyet verdiği için altını çizerek meselenin vahyin parça parça inmesi -takriben on üç yılın Mekke döneminde on yılın da Medine’de nazil olmasından- dolayı tüm âyetlerin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğini söyleyerek bu bölümde konuyu somut örneklerle açıklamıştır (s. 108).

Sözgelimi ahkam, cihad, nifak konularını içeren, ayrıca Medine dönemindeki bazı şahıslarla ilişkilendirilen âyetlerin bu döneme tahsis edilmesinin ilgili âyetlerin müstesnâ olduğu düşüncesine yol açtığını ifade etmiş ve muhtelif örnekler üzerinden bu durumu açıklamıştır. Örneğin ahkamla ilişkilendirilen başlık altında zekât meselesini işleyen yazar, zekâtın hicri 2. yılda farz kılındığının genel kabul görüldüğünü belirtmiş, ancak bazı Mekkî sûrelerdeki ifadelerin zekât anlamına hamledilmesinin müfessirlerce müşkil görüldüğünü ve bu nedenle ilgili âyetlerin Medine’de indiğinin kabul edildiğini vurgulamıştır. Ayrıca bu meyanda hangi âyetlerin söz konusu olduğunu sıralamıştır. (s.112) Yazar sonuç olarak, bazı âyetlerin zekâtla ilişkilendirilip Mekkî sûrelerden istisna edilmesinin Kur’ân’ın sathî ve literal okumaya tâbi tutulmasının bir yansıması olduğunu iddia etmekte, ancak ilgili âyetlerin geçtiği bağlam ve alternatif yorumların dikkate alındığında içinde buldukları sûreler gibi Mekke döneminde indiklerinin kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmektedir (s. 117).

Üçüncü bölümde genel olarak, müstesnâ olduğu iddia edilen âyetler kategorize edilerek incelenmiştir. Bu

inceleme neticesinde Mekkî sûredeki bir âyetin iniş sebebi olarak Medine döneminde yaşanan bir hadisenin zikredilmesi durumunda müfessirlerin ortaya koydukları görüşlere yer veren Kahraman, “bir sûre Mekkî ise tüm âyetlerinin de Mekkî, Medenî ise tüm âyetlerinin de Medenî olduğu” ilkesinin bu görüşlerden en isabetli olduğunu dile getirmiştir.

Kahraman, Kur’ân tefsirinde; **a)** rivâyetin sıhhati, **b)** sûrenin genel konusu ve âyetin siyâk-sibâkı, **c)** Mekkî muhtevaya benzerliğin Mekkî, Medenî konulara benzerliğin Medenî olmayı gerektirmeyişi, **d)** gerçek sebebi nüzûl rivâyeti ile nüzûl değerlendirmesi ayrımı, **e)** “indi, nâzil oldu” ifadesinin “okudu” anlamında olabilme ihtimali, **f)** müfessirlerin icması, **g)** sûre mukaddimesindeki müstesnâ âyet bilgisi ve âyetin yorumu arasındaki uyum, **h)** âyetlerin özellikleri, **ı)** siyer bilgisiyle uyum gibi hususların dikkate alınmadığı için sûrelerin Mekkîlik yahut Medenîliği hususunda ihtilaf edildiğini ve bazı âyetlerin içinde bulunduğu sûrenin indiği dönemin dışında konumlandırıldığını (müstesnâ âyet) ifade etmektedir. Mamafih bu hususlar üzerinden hareket alanı belirlemekte ve neticede Mekkî ve Medenî sûrelerde müstesnâ âyet bulunmadığı sonucuna ulaşmaktadır. (s. 205-208)

Tezin sonucunda, Mekkî-Medenî ayrımının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine ve bu alanda yapılan çalışmaların ve tefsir ameliyesinin daha bütüncül bir perspektifle gerçekleştirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Yine meâl ve tefsirlerde Mekkî-Medenî bütünlüğünün dikkate alınması, Mushaflardaki Mekkî-

Medenî bilgilerinin çıkarılması ve müstesnâ âyet kayıtlarının kullanılmaması gerektiği de dile getirilmiştir (s. 209-217).

Kahraman'ın çalışması, Mekkî ve Medenî âyetlerin anlaşılmasında karşılaşılan zorlukları incelemiş ve meseleyi problematik olarak müstesnâ âyetler düzleminde ele almıştır. Ancak, yazarın müstesnâ âyetler konusundaki yaklaşımı eleştiriye açıktır. Çünkü tefsir literatüründe ve ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde müstesnâ âyetler meselesinin ele alındığını ifade eden Kahraman, alimlerin müstesnâ âyet listelerine yer vermekle iktifa etmiştir. Lakin müstesnâ âyet olgusunun vahyin nüzûl seyri göz önüne alındığında kabul göremeyeceğini iddia eden yazarın, âlimlerin görüşlerini hangi açılardan tenkit ettiğini derli toplu bir şekilde ortaya koyan teorik bir çerçeve sunması beklenirdi (s. 14-21). Diğer yandan yazarın, Kur'ân'ın nüzûl sürecini anlamaya yönelik Mekkî-Medenî ilminin önemini vurgularken, bu alandaki ihtilafların tefsir çalışmalarına nasıl yansıdığını analiz ederek somut örneklerle açıklaması; ikinci bölümde, Mekkî-Medenî konusuna dair teorik zemini açıklarken şekil ve grafikler kullanması, bazı kelimelerin Mekkî ve Medenî sûrelerdeki tekrar oranlarını detaylı bir tabloda göstermesi (s. 58-59), kezâ müstesnâ âyetlerin gerekçelerinin topluca görülebilmesi adına tablo şeklinde sunulması konunun daha net anlaşılması bakımından faydalı olmuştur (s. 111). Netice itibariyle araştırmanın, Mekkî-Medenî ilmini teknik bir mesele olarak değerlendirip bu alandaki tartışmaları yeniden ele alan özelliğiyle literatüre özgün bir katkı sunduğu belirtilmelidir.